

הנעורים

את לימודי בית הספר התחלתי רק בגיל 8. מערכת החינוך בפולין כללה שמונה שנות לימודי תיכון, מקבילות לכיתות ה' - י"ב שלנו, ועוד שתי כיתות "הכנה". אותי רשמו לכיתת הכנה השניה, המקבילה לכיתה ד' בארץ. בית הספר שלנו היה בפרבר העיר, בתוך גן ענקי, ובו ביתנים קטנים בני שתי כיתות. בימים יפים למדנו גם בכיתות חוץ - ספסלים ושולחנות בתוך הגן. עשינו גם הרבה סיורים בגן עצמו - למדנו על העצים הרבים שבו וחקרנו את אוכלוסיית בריכת מים טבעית שהייתה באחת מפניות הגן. כניסה לבית הספר עברה בשדרה של עצי ערמון גדולים. בזמן הלימודים נהגנו בהסתר לשחק בפרי הערמונים, לפצח את קליפתם הקוצנית, ולהחליף ביננו את האגוזים הבוהקים.

לבית הספר נסעתי הלך וחזור בחשמלית, כחצי שעה בכל כוון. כמו כל יתר הילדים נהגתי לעמוד על הפלטפורמה הקדמית של הקרון הראשון, ליד הנהג, ולדמיין לעצמי שאני זה שנוהג בחשמלית.

באחת הנסיעות מבית הספר ראיתי פתאום, באחת המדרכות של שדרות בו נסענו, את המרשל פילסודסקי מתהלך לאט לבדו, לבוש מעיל אפור ארוך וכובע מצחייה הכחלחל העגול המוכר שלו, כשמאחוריו מלווה או איש בטחון. זו הפעם היחידה שראיתי את האיש והייתה זו

עבורי חוויה גדולה. יוסף פילסודסקי, המכונה "הסבא" היה דמות אגדית עבורי. החשוב בין הלוחמים לעצמאות פולין במלחמת עולם הראשונה, לסירוגין נשיא, ראש ממשלה ושר המלחמה של פולין העצמאית, ומאז ההפיכה שחולל בשנת 1926 גם השליט-דיקטטור של המדינה. הוא נפטר בשנת 1935 ונקבר אחרי הלוויה מפוארת. אחרי מותו הוכרז שבוע או חודש של אבל לאומי. כל התלמידים נצטוו לעונד סרט אבל שחור על הזרוע וכך התהלכנו מלאי בגאווה.

היו לי גם "שעורי העשרה" אם כי לא כך קראנו לזה אז. מלבד המורה לאנגלית, אשר באה פעם או פעמיים בשבוע הביתה, הלכתי גם לשעורי התעמלות. פעם בשבוע השתתפתי בשעורים אלה במכון פרטי. מאחר שהייתי שמנמן ולא זריז במיוחד, לא אהבתי ללכת לשעורים אלה, אבל כילד ממושמע לא הייתה לי ברירה. תקופה מסוימת הלכתי גם לשעורי ריקודים. היינו בקבוצה כ-10 ילדים וילדות עם מורה שהיה נראה לנו מצחיק ביותר. הוא לבש תמיד כפפות לבנות, העמיד אותנו בשתי שורות - בנים מזה, בנות ממול וניסה ללמד אותנו איך מזמינים בנימוסים בת לריקוד, איך מרכינים ראש לקראתה, ואחר-כך איך מחזיקים זה את זה בריקוד זוגי. למדנו טנגו, פוקסטרט ועוד ריקודי סלון, ואפילו ריקוד וואלץ, שבו הייתי לא-יוצלח גדול. אך את כל התורה הזו לא הייתה לי הזדמנות לנצל בהמשך חיי. סתם ברכה לבטלה.

את שעורי הבית עשיתי תחילה על השולחן הגדול, הלבן, עליו נהגתי גם להתשתרע כשקראתי ספר. אבל כשהתחלתי ללכת לבית הספר אבא החליט לקנות לי שולחן עבודה. הוא התכוון לשולחן בסגנון עתיק, כזה עם מגירות הסתר ותריס שניתן לכסות בו את לוח השולחן.

אבל אני התעקשתי דווקא על שולחן משרדי, ישר, עם מגירות בצדדים, וכזה אמנם קיבלתי. נוסף לכך מצאתי איפו-שהו בדירתנו כורסת עור ענקית, מרופטת למדי, עליה אהבתי לשבת כשעשיתי את שעורי הבית, וכשקראתי ספרים (היום זכור לי דווקא "פוזמק העור" של סקוט פיטזגרלד, אותו אהבתי במיוחד).

בגיל 12 הועברתי לבית ספר אחר, במרכז העיר וקרוב יותר לביתנו, כך שיכולתי ללכת לשם ברגל. בית הספר היה בבניין גדול, בן 5 קומות, בכל קומה 5 או 6 כיתות. היה זה בית ספר של הקהילה הפרוטסטנטית הוורשאית, בעל רמה גבוהה של לימודים, מורים טובים, מעבדות רבות. למרות האנטישמיות הנפוצה בפולין, הנהלת בית הספר הקפידה מאד למנוע כל תופעות של אנטישמיות. לכן הלכו לבית הספר בנים רבים מן השכבות המתבוללות של יהודי וארשה, אך במקרה הייתי בכיתתי היהודי היחיד. ההבדל ביני ליתר התלמידים היה בכך שלא השתתפתי בשעורי דת הכלליים. בשעות לימוד דת התאספנו יחד, אני ותלמידים יהודיים מכיתות מקבילות, עם מורה יהודי מיוחד, אשר עשה מאמצים על-אנושיים לעניין אותנו בהיסטוריה קדומה של היהודים - מלכים, נביאים, המכבים, בר-כוכבא ועוד. לשווא - לכולנו, "פולנים בני דת משה" כמוני, דברים אלה היו זרים לחלוטין ולא מעניינים - במיוחד שבלימודי דת לא ניתן היה לקבל ציון אחר אלא "טוב מאד" אוטומטי. למדנו לפי ספר של פרופ' בֶּלְבֶּן, היסטוריון ידוע, אותו הכרתי מאוחר יותר, בעבודתי בחברת עזרה סוציאלית בגטו.

הייתי תלמיד טוב והציונים שלי נדדו בדרך כלל בין "טוב" ל-"טוב מאד", שצוינו אצלנו במספרים 4 ו-5. רק

פעמיים קיבלתי 2 - "בלתי מספיק" - פעם בצרפתית, מסיבה שלא זכורה לי, ופעם בספרות פולנית, כאשר לא הצלחתי לדקלם שיר של משורר פולני מהמאה ה-16 בשפתו העתיקה. חזרתי הביתה במשבר עמוק ואמא הייתה צריכה לנחם אותי על הכישלון. ודווקא זכרון היה לי טוב ועד היום אני זוכר בעל פה שירים של משוררים פולנים, שלמדתי תוך קריאה פשוטה, וללא כל מאמץ לזכור.

לבית הספר שלנו הייתה כעין אחוזה כפרית אי-שם במזרח פולין. פעם בשנה יצאה לשם כל אחת מכיתות בית הספר לשבוע ימים של בילוי משולב בלימודים. היה זה כיף לא נורמלי. אמנם המשטר היה כאילו צבאי - כי אחרת קשה היה למורים להשתלט על 30 נערים בני 14-17. בשעות בוקר קיבלנו שנים או שלושה שעורים, אבל אחר כך טיילנו באזור, שיחקנו משחקים צופיים ועשינו חיים.

כמה מילים על המורים בבית הספר. בפולין בתקופה זו לא הייתה נהוגה קו-אדוקציה. בנים ובנות למדו בבתי ספר נפרדים. גם המורים שלנו היו כולם גברים. נהוג היה לקרוא להם בתואר פרופסור, למרות שהם לא היו פרופסורים במובן של היום. לא רחוק מבנין בית הספר שלנו היה גם בית ספר לבנות, השייך לאותה הקהילה. אך לנו לא היה כל קשר איתם, ואפילו בזמן ההפסקה הגדולה שיחקנו בנפרד, הבנים בחצר אחת, הבנות בחצר אחרת.

המחנך של כיתתי היה פרופסור גוברינוביץ' מורה לגרמנית. אני למדתי בבית הספר דווקא צרפתית, אצל מורה אחר, ולא הכרתי אותו כמורה, אך השפעתו

החינוכית עלינו הייתה זעומה, ואת תפקידו ראה יותר כאחראי על הסדר בכיתה, מאשר כמחנך. כשנסענו איתו לאותו שבוע בחווה מחוץ לעיר, נהג לעשות לנו תרגיל אימה: כל יום אחרי ארוחת צהרים הושיב את כולנו בחדר בילוי והיינו צריכים לשבת ללא כל תנועה במשך 5 או 10 דקות. ינסה-נא מישהו לשבת כך, בלי להזיז ראש, להניע אצבע או ללקק שפתיים. ולא כל שכן נערים בגיל טיפ-ש-עשרה. המורה ישב מולנו, גם כן ללא ניע, וכעבור הזמן המוקצב פירט לכל אחד: "אתה הזזת את הראש", "אתה הנעת זרוע", וכו'...

היה לנו גם זוג מורים - אב ובנו - האב לימד פיזיקה, הבן מתמטיקה. עשינו להם תרגילים שונים בכדי לבזבז את השיעורים. במעבדה לפיזיקה הצלחנו שלוש פעמים לחזור על פעולת מכשיר להדגמת תנועת גל. בשיעורי מתמטיקה חיפשנו בעיות חשבוניות קשות וביקשנו את עזרת המורה בפתרון, בכדי לגזול מזמן השיעור. סתם מעשי קונדס.

המורה לספרות אהב שירה פולנית עתיקה. היינו צריכים ללמוד בעל פה שירי משוררים מן המאה ה-16 וה-17 בלשון פולנית עתיקה ואוי למי שהחליף את ההיגוי העתיק למודרני בהקראה.

היה לנו גם מורה ללטינית, אשר במשך חודש קרא יחד איתנו את "ויליוס קיסר" של שכספיר, בפולנית, לפני שהתחלנו לקרוא את כתבי קיסר בלטינית. זה נראה היה כאילו בזבז זמן, אך נתן לנו רקע יסודי מאוד על התקופה. למרות שהדקדוק ובמיוחד התחביר הלטיני הם קשים מאוד, אהבתי מאוד את הנושא ועד היום אני זוכר קטעים מכתבי קיסר, אובידיוס וציצרו בלטינית. יתכן

ובזכות המורא המוכשר.

כשרציתי ללמוד נגינה בכדי להשתתף בתזמורת בית הספר (נדמה לי שרציתי לנגן בטרומבון) בדק המורה למוזיקה את תנוך אוזני והחליט שאין לי שמיעה - נפסלתי על סמך תנוך אוזן.

בתור שפה זרה בחרתי צרפתית. הרי גרמנית ידעתי עוד מילדותי, ואנגלית למדתי בבית. המורה היה אדם צעיר ועליז, שהגיע לבית הספר בכובע קש שטוח, כאילו מחקה זמר צרפתי ידוע מוריס שבליה. גם השעורים שלו היו מעניינים ושמחים. הוא לימד אותנו שירי עם קצת גסים ופרקי ספרות, שלא היו דווקא מתאימים לגילאי נעורים, אבל עזרו לשפה הצרפתית להישמר טוב בזיכרון. היה גם מורה להיסטוריה, אשר ניסה, ללא הצלחה יתירה, להחדיר לנו מושגים בדמוקרטיה וסוגי השלטון השונים, עם רמזים על ההתרחשויות בפולין ובעולם בתקופתנו. אך הכיתה לא כל כך התייחסה לנעשה סביב. היינו עסוקים בבעיות ההתבגרות שלנו ובעומס הרב של חומר לימודי המוטל עלינו.

המורה לעבודות יד היה איש רגזן וציפה שנדע לבצע עבודות שונות גם בלי הסבר והדרכה שלו. אני, כבעל "שתי ידיים שמאליות" סבלתי קשה מהגידופים שלו.

לא היה לי זמן פנוי רב אחרי הלימודים, כי בדרך כלל קיבלנו הרבה עבודות בית, ואמא הקפידה מאד שאגמור את כל העבודה לפני שאקח ליד ספר קריאה. נהגתי לקרוא ספרות קלה - בילדותי את ספרי האינדיאנים ומאוחר יותר גם סופרים רוסיים קלים יותר. בגיל יותר מבוגר התלהבתי מסופרים גרמניים של שנות העשרים - רֶמַרְק, קֶלְרֶמן, צוֹנְיִיג, וְרֶפֶל.

רוסית היטב, ואני מתוך שעמום ביקשתי ממנה שתראה לי אותיות רוסיות. אחרי כשעה של שיעור יכולתי כבר לקרוא רוסית, תוך הבנת מספר מילים הדומות לפולנית. מאוחר יותר, הזדמנו לידי עיתונים בשפה הרוסית, ולבסוף הייתה לי הזדמנות לדבר עם חיילים רוסים בגרמניה. אם לקחת בחשבון גם לטינית שלמדתי בבית הספר, הרי שמסוגל הייתי להתקשר בשש שפות, שמהן חמש ידעתי רק בצורה מקוטעת. עם הזמן נוספו גם יידיש, בזמן היותי בגטו, ועברית. לצערי בינתיים שכחתי גם הרבה מהפולנית, שידעתי על בוריה, כך שלמעשה היום אינני שולט ממש בשום שפה מתוך השמונה. בסלון של דירתנו היה פסנתר. לא ברור לי מדוע, כי ההורים לא ניגנו, אבל אחותי קיבלה במשך מספר שנים שעורי נגינה. היא אמנם הצליחה לנגן איכשהו, אבל ללא הצלחה גדולה וההורים התייאשו מכשרונות מוזיקליים של הילדים, וכשהגעתי לגיל מתאים, כבר לא הציעו לי ללמוד נגינה. אני לא התעקשתי במיוחד לקחת על עצמי משימה לימודית נוספת. דומני שהייתה זאת הטעות בין החמורות בחיי ואני מצטער על כך עד היום. יש לי תחושה שיכולתי להיות פסנתרן דגול ושהאנושות הפסידה עוד גאון מוסיקלי. לעומת זאת ידעתי לשיר יפה ולעיתים, כשההורים רצו להציג את כשרונות של ילדיהם בפני אורחים, שרתי בליווי פסנתר של אחותי. בחופשת הקיץ נהגנו שלושתנו, אמא ואנו הילדים, לנסוע לעירית קיט קונסטנצין המרוחקת כ-20 ק"מ מוארשה. לפעמים גרנו במין פנסיון-מלון ולעיתים שכרנו דירה בבניין השייך לידידי המשפחה שלנו - בנין בגן גדול, בו שיחקנו כל הקיץ עם ילדים רבים שגרו בסביבה. הייתה

המשפחה ועוד. מימין למעלה הדוד לוטק ואבא. למטה אמא, הד"ר פז'בורסקי - רופא ילדים שלי, אחותי, הרופאה שאינני זוכר את שמה, וזה בצד? זה אני ???

את כל אלה קראתי, כמובן, בפולנית בלבד. יחד עם זאת קלטתי גם שפות זרות. גרמנית רכשתי עוד כילד קטן מאוד, מהמטפלת הגרמנייה. צרפתית למדתי בבית הספר, ולאנגלית הביאו לי מורה פרטית, אשר איתה התחלתי בקריאת "הנסיך המאושר" של וילד, שקטעים ממנו אני זוכר עד היום.

מתישהו, בהיותי עם אמא בקייטנה, מצאתי ספר של כמרק, "במערב אין חדש" כתוב ברוסית. אמא ידעה

באביב 1939 הספקתי עוד לחזור לזמן מה לבית הספר. הסתבר שלא הפסדתי חומר לימודי רב והשתלבתי ללא קושי בכיתה. גם הצלחתי להכין הרצאה בנושא תיאוריות של איינשטיין, והרצאתי אותה בהצלחה רבה בחוג מיוחד של תלמידי בי"ס מהכיתות הגבוהות.

זאת חבורה פחות או יותר קבועה, בה בילינו ביחד בחופשות הקיץ, ובעיר, בתקופת לימודים, הלכנו במשותף לקולנוע מדי יום א'.

בקיץ 1937 נסעתי עם בת דודתי לולו ועוד שתי חברות שלה, בפיקוח דודה זֶסְיָה (אמא של לולו) לעיירת קיט בדרום פולין. רוב הזמן בילינו ברכיבה באופניים ובעיקר בשחייה בבריכה. כנראה בילוי יתר במים השפיע לא טוב עלי, כי כעבור מספר חודשים, בראשית קיץ 1938, חליתי קשה בדלקת קרום הריאות. שכבתי חודשים רבים במיטה, כי המחלה שתקפה תחילה את הראה הימינית עברה מאוחר יותר לצד שמאל.

ההורים דאגו מאד, כנראה בצדק, והביאו אלי רופאים מומחים "חשובים". אחד מהם, קרדיוולוג - רופא לב, הרגיש שהלב שלי לא נמצא במקומו הנכון. הוא התחיל לסמן על החזה שלי את מיקום הלב. במשך הזמן התברר שההסתיידויות בצד ימין מושכות, והנוזלים בצד שמאל דוחפים והלב שלי עובר לאט לאט לצד ימין של הגוף. מסתבר שללב לא קרה כלום, חזר למקומו בשלום במשך הזמן, אבל את ההסתיידויות סביב הריאות אני מרגיש עד היום.

המחלה ריתקה אותי למיטה למשך למעלה מחצי שנה. לא יכולתי ללכת לבית הספר ואיכשהו הצלחתי ללמוד את מרבית החומר בבית - במיטה. מובן שלימודים לא תפסו את כל זמני הפנוי. אמנם היה ליד מיטתי רדיו קבוע (טלוויזיה לא הייתה אז עדיין), אך גם לא יכולתי להאזין לרדיו כל הזמן ולקרוא בלי סוף, וכך התחלתי לפתח חידונים ושעשועים מתמטיים, תחביב אשר נשאר לי עד היום.